

EMILE & FERDINAND

Magazine van

LARCIER
INTERSENTIA

2021/1 | N° 18

Gratis magazine

Afgiftekantoor: 3000 Leuven Masspost | P919288

3

KUNSTRECHT

Kunstrecht, kunst en recht, recht en kunst
Interview met Oliver Lenaerts

8 TO BEWIJS OR NOT TO BEWIJS

Het lot van onrechtmatig
bewijs

Interview met Jachin
Van Doninck

12 AANSPRAKELIJK- HEID

Over waarschuwingen,
instructies, disclaimers
en andere technieken tot
eenzijdige exoneration

Interview met Thomas
Verheyen

16 JURIDISCHE ACTOREN

Naar een optimaler
gebruik van bemiddeling,
in partnerschap met de
advocatuur

Interview met Tom Wijnant

21 HOMMAGE

- Jean-Pierre Blumberg
- Anne-Marie Van den Bossche
- Claude Wantiez

En ook

→ Niet te missen data

→ ...

VEEL
LEESPLEZIER!

BESTE AUTEURS, BESTE KLANTEN, BESTE LEZERS,

U heeft de gloednieuwe Emile & Ferdinand in handen met opnieuw een aantal interessante interviews.

zijn doctoraatsonderzoek over de eenzijdige beheersing van het aansprakelijkheidsrisico.

Naar aanleiding van het verschijnen van het *Handboek kunstrecht* hadden we een gesprek met de editor, mr. Oliver Lenaerts. Over wat nu precies kunstrecht is. Maar ook over kunst en recht, recht en kunst, kunstfinanciering en de regulering van de kunstmarkt ...

Quid de 'bemiddelingsparadox'? Ondanks de voordelen die bemiddeling als alternatieve geschiloplossing biedt, vindt de rechtzoekende klaarblijkelijk nog steeds gemakkelijker de weg richting overheidsrechtspraak.

Nog meer beeldende kunst in een volgende bijdrage: de vruchten van de boom van kennis van goede en kwaad, Antigoon ... Prof. Jachin Van Doninck onderhoudt ons over de boeiende problematiek van bewijsvergaring in strijd met de wet. Geeft die altijd aanleiding tot bewijsuitsluiting? Eerst in het strafrecht, waar het fundament van deze regel ligt, en nadien in het civiele bewijsrecht, maakten recent andere inzichten opgang ...

Dr. Tom Wijnant brengt enkele obstakels aan het licht die de ontwikkeling van bemiddeling in de weg kunnen staan, en reikt een bijzonder ruime waaier aan mogelijke denkpijpen aan waarmee bemiddeling zowel in de praktijk als door de beleidsmakers kan worden bevorderd.

Het levensboek sloot helaas, altijd te vroeg, voor drie gewaardeerde auteurs van Larcier-Intersentia. U vindt een hommage aan Jean-Pierre Blumberg, Anne-Marie Van den Bossche en Claude Wantiez.

COLOFON

Hoofdredacteur
Herman Verleyen

Redactieteam
Herman Verleyen, Bert Van Vaerenbergh, met medewerking van Anne-Laure Bastin

Lay-out
Julie-Cerise Moers (Cerise.be)

© Lefebvre Sarrut Belgium NV

Verantwoordelijke uitgever
Paul-Etienne Pimont
Lefebvre Sarrut Belgium NV
Hoogstraat 139, Loft 6 - 1000 Brussel

Publiciteitsregie
The Future is Now bvba
Laurence Thomsin
0032 471 63 67 01
info@the-future-is-now.net

Berichten die bestemd zijn voor de redactie kunnen worden verzonden via e-mail:
h.verleyen@intersentia.be

In ons land is tot nu toe vanuit academische hoek weinig aandacht besteed aan eenzijdige exoneratie. Mr. Thomas Verheyen heeft *con brio* deze lacune opgevuld met

Veel leesplezier!

De redactie van Emile & Ferdinand

Lees Emile & Ferdinand in de gratis app Larcier Journals:
www.larcier.com/nl/app-larcier-journals

RAADPLEEG UW TIJDSCHRIFTEN, OVERAL EN ALTIJD

NIEUW & GRATIS
APP LARCIER JOURNALS

DIT MAGAZINE IS OOK VAN U!

Aarzel niet om ons **artikels over te maken**. Ook uw **suggesties** of **opmerkingen** op **gepubliceerde bijdragen** zijn welkom!
Stuur ons uw berichten op: h.verleyen@intersentia.be

KUNSTRECHT, KUNST EN RECHT, RECHT EN KUNST ...

Naar aanleiding van het verschijnen van het *Handboek kunstrecht* hadden we een gesprek met de editor. Over wat nu precies kunstrecht is. Maar ook over kunst en recht, recht en kunst, kunstfinanciering en de regulering van de kunstmarkt.

Emile & Ferdinand: Als u spreekt over kunstrecht, welke lading zit er dan onder deze vlag?

Oliver Lenaerts: De term 'kunstrecht' is ingeburgerd geraakt op het ritme van de ontwikkeling van de kunsten. In de jaren zeventig en tachtig rolde de 'Artist's Reserved Rights Transfer and Sale Agreement' van een onafhankelijke pers in New York. Het was een initiatief van de innovatieve curator-uitgever van conceptuele kunst en voormalig handelaar Seth Siegelaub, waarin hij enkele algemeen erkende ongelijkheden in de kunstwereld schetste. Het document bevatte 19 clausules in zwaar juridisch jargon die beloofden deze misstanden te verhelpen. Een van de voorwaarden was het recht van kunstenaars om tentoonstellingen van hun werk te weigeren, het recht om te weten wie het werk heeft gekocht en, het meest controversieel, het recht om 15 procent van de wederverkoopwinst op te eisen, waardoor kunstenaars een stem krijgen in hoe hun werk wordt gebruikt en een

aandeel in de toekomstige waarde ervan. Dat was het beginpunt van het 'kunstrecht'. Het aanpakken van die problematiek was voldoende complex om een beroep te doen op gespecialiseerde vakjuristen. Sindsdien is kunstrecht een gerespecteerde discipline geworden en zijn meer en meer advocaten zich beginnen specialiseren in de materie naarmate het verband tussen kunst en recht duidelijker werd. Het volgrecht is een typisch voorbeeld van een juridisch mechanisme dat werd uitgedokterd om te beantwoorden aan de behoeften die Siegelaub in de jaren zeventig reeds aankaartte. Vandaag is kunstrecht een amalgaam van verscheidene juridische domeinen die in elkaar vasthaken en die academici, advocaten en de wetgever hebben aangepast aan de specifieke noden van de stakeholders op de kunstmarkt. Experts in kunstrecht hebben geleerd om traditionele juridische principes toe te passen op geschillen op de kunstmarkt en op zakelijke transacties. De recente oprich-

• • •

**Oliver
LENAERTS**

Oliver LENAERTS is advocaat bij de balie te Brussel en oprichter van het kantoor Contour. Hij is kunstrecht deskundige bij het Hof van Arbitrage voor de Kunst in Den Haag.

ting van een arbitragehof speciaal voor de kunstwereld in Den Haag bevestigt alleen maar dat de term ‘kunstrecht’ aan belang wint.

Kunstrecht is wel iets anders dan kunst en recht. Kunst en recht verwijst eerder naar een kunstpraktijk waarbij kunstenaars het recht gebruiken als medium voor de kunst. Op het snijvlak van kunst en recht vinden kunstenaars inspiratie en nieuwe manieren om zich uit te drukken met het recht als middel. Het werk, van de hand van de Italiaan Maurizio Cattelan, dat recent werd verkocht op een kunstbeurs in het Amerikaanse Miami Beach is een mooi voorbeeld van de interactie tussen kunst en recht. Het werk is niet meer of minder dan een banaan die aan de muur wordt geplakt met tape. Je vraagt je onmiddellijk af of een banaan met tape errond werkelijk een kunstwerk kan zijn. De kunstenaar ziet het werk vooral als een aanklacht tegen de doorgedreven financialisering van de kunstmarkt en heeft net om die reden gekozen om dit werk op te hangen op een wereldbekende kunstbeurs die de tendens tot financialisering belichaamt. Bovendien is die banaan als vorm vergankelijk, wat onmiddellijk een probleem oproept op het vlak van economische waardering – wie zou er immers een vergankelijk goed willen kopen? Gaat het dan eerder om de richtlijnen (in de vorm van een certificaat) die je meekrijgt als je het werk koopt? Dit roept dan weer vragen op rond de status van een dergelijk certificaat – is het een contract of een voorwerp vatbaar voor eigendomsrechten? Of is eerder het achterliggende idee het kunstwerk? Het fysieke object is dan niets meer dan een zichtbare manifestatie van het onderliggende werk. Dat is

Thanks to a window | courtesy Patrick Keulemans

zeker een mogelijkheid, al roept dit meteen vragen op over de auteursrechtelijke bescherming.

Wat bedoelt u met financialisering van de kunstmarkt?

f De kijk op kunst als een duurzaam luxegoed met als enige doel om ervan te genieten in de privéwoning heeft dramatische wijzigingen ondergaan de voorbije vijftien jaar. Kunst wordt nu beschouwd als een toegankelijke vorm van investering. De mogelijkheid om van kunst te genieten wordt meer en meer gekoppeld aan de mogelijkheid om het te verkopen en winst te maken. Die opmars heeft ervoor gezorgd dat menig galeriehouder, investeerder, veilinghuis en economist kunst niet langer ziet als een duurzaam goed maar eerder als een

investeringsvehikel waarmee winst kan worden gemaakt. Zo kan het gebeuren dat eenvoudige etsen van Picasso ‘over the counter’ worden verhandeld in bulk alsof het koffie ‘futures’ zijn en dit voor meer dan miljoenen euro’s. Die visie op kunst als een ‘asset’ heeft geleid tot een enorme boost op de kunstmarkt en tot een ‘financialisation’ van de markt. De wijze waarop sommige kunstenaars op de schouders worden genomen in de pers en andere media en hun prijzen online worden bijgehouden in indexen en databanken wijst op het bestaan van een markt. De kans dat je als galeriehouder dan – bewust of onbewust – vervelt tot een soort van beleggingsadviseur stijgt pijlsnel. De houding op de kunstmarkt, vaak onuitgesproken maar hardnekkig, dat kunst toch eerder wordt gekocht vanuit een appreciatie voor haar intrin-

“

sieke esthetische en artistieke verdienste brengt echter met zich mee dat de roep om regulering van de kunstmarkt weinig bijval kent. En dit is onterecht. Want wanneer kunst kopen niet meer (alleen) wordt ingegeven door een spontane injectie van esthetiek, maar ook een berekend risico wordt, dan wordt regulering onvermijdbaar.

Hoe ziet u die regulering?

“Regulering van de kunstmarkt kent vele gedaanten. De meest voor de hand liggende is uiteraard het fenomeen van witwassen, waarvoor de kunstmarkt uitermate gevoelig is. Witwassen wordt sinds kort streng gereguleerd. Naast witwassen is de kunstmarkt ook bijzonder gevoelig voor tal van manipulatiepraktijken. Het burgerlijk recht biedt soms onvoldoende garanties om die manipulaties aan te vechten. Daarom wordt er ook meer en meer onderzocht of manipulaties niet aanvechtbaar zijn op basis van andere regels zoals het mededingingsrecht of financiële wetten. Een weigering door een kunststichting om certificaten af te leveren of het opleggen van verkooprestricties door kunstenaars aan kunstverzamelaars kan een inbreuk uitmaken op de regels uit het mededingingsrecht rond misbruik van machtspositie of verticale boycotts. Kunsttransacties waarbij kunstdealers eerder de belangen van de verzamelaar-koper vertegenwoordigen dan die van de kunstenaar, kunnen dan weer leiden tot de toepassing van wetten rond beleggersbescherming.

Door die financialisering deint het kunstrecht daarom meer en meer uit naar andere domeinen van het recht die tot

Door de financialisering deint het kunstrecht daarom meer en meer uit naar andere domeinen van het recht die tot op heden niet van toepassing waren op praktijken op de kunstmarkt ... Zo komt het dat juristen in kunstrecht geconfronteerd worden met de vraag of het opdelen van kunstwerken in aandelen met het oog op de verkoop aan een beleggerspubliek onder de beleggingswetgeving valt. ”

op heden niet van toepassing waren op praktijken op de kunstmarkt. Kijk naar de manier waarop kunst wordt verhandeld. Het scenario waar kunst wordt verkocht op een vernissage waar de kunstenaar ook aanwezig is, is niet langer het 'default' scenario. Kunst wordt tegenwoordig online gekocht, vaak met tussenkomst van financiële instellingen die financiering aanbieden. Veilinghuizen hebben hele financiële afdelingen waar men zich bezighoudt met het uitwerken van spitsvondige financiële technieken om de verkoop van kunstwerken een boost te geven. Hierdoor vervelt kunst kopen soms tot beleggen in kunst. Het regelgevend kader verandert dan ook. Zo komt het dat juristen in kunstrecht geconfronteerd worden met de vraag of het opdelen van kunstwerken in aandelen met het oog op de verkoop aan een beleggerspubliek onder de beleggingswetgeving valt. Het *Handboek kunstrecht* gaat uitvoerig in op die problematieken, die ongetwijfeld het werkdomein verder zullen blijven domineren de volgende jaren.

Wat is juist de meerwaarde van het handboek?

“Het handboek geeft niet alleen inzichten in die nieuwe ontwikkelingen op de kunstmarkt, maar biedt ook een 360 graden zicht op de kunstwereld en benadert de problematieken zowel thematisch als in functie van de doelgroep. Het auteursrecht is bijvoorbeeld een belangrijk rechtsdomein en thema voor kunstenaars, musea en galeries en verdient aandacht als rechtsdomein op zich, maar de insteek is volledig verschillend voor de kunstenaar en voor een museum. Een kunstenaar stelt zich allicht de vraag onder welke voorwaarden hij een foto kan gebruiken als studiemateriaal voor een tekening of schilderij. Een museum zal zich eerder afvragen welke stappen het moet ondernemen opdat een schenking door een kunstverzamelaar ook de auteursrechten zou omvatten. Moet de schenking dan notarieel verleden worden? Met andere woorden, hoewel al die vragen onder de term 'vermogensrechten' vallen, is de concrete invulling van het begrip volledig anders naargelang de betrokken doelgroep.

• • •

Daarmee is meteen de meerwaarde van dit handboek duidelijk: de juridische problematiek wordt benaderd vanuit de concrete aandachtspunten voor de betrokken doelgroep.

Door die doelgroepenbenadering is het handboek een naslagwerk voor de hele kunstensector – een juridische schets van het kunstenlandschap. Het heeft niet de ambitie om alle problematieken wetenschappelijk in detail te benaderen, maar biedt de lezer wel de mogelijkheid om zich hierin te verdiepen aan de hand van een uitgebreide bibliografie bij ieder hoofdstuk. Een mooi voorbeeld hiervan is de bijdrage van Frederik Heylen, Eline Beeken en Elizabeth Jansen, die aan de hand van een zeer concreet voorbeeld de vermogensplanningstechnieken voor een kunstverzamelaar uiteenzetten.

Is de kunstverzamelaar niet eerder een 'toevallige voorbijganger' dan een doelgroep op zich?

Dat is inderdaad een interessante vraag. Hedendaagse en moderne kunst wordt in essentie gekocht op twee markten: de primaire markt voor nieuw gecreëerde kunstwerken van levende kunstenaars en de secundaire markt voor kunstwerken die reeds werden verkocht op de primaire markt. Secundaire marktverkoop gebeuren voornamelijk via veilinghuizen en kunsthandelaren. Marktactoren kunnen verschillende hoedanigheden aannemen en concurreren met elkaar. Hierdoor kan de verspreiding van kunstwerken op de markt best als een duaal distributiesysteem omschreven worden, waarin de producent-kunstenaar vaak ook concurreert met de dealer die de kunstwerken van de kunstenaar ver-

Denitsa Todorova | Big Black Fish | DMW Gallery

© Denitsa Todorova

koopt, maar waar een kunstverzamelaar ook zelf kan beslissen, na opbouw van een portfolio, om dealer te worden. Kunstverzamelaars maken dus integraal deel uit van de kunstmarkt en zijn niet louter consumenten. Wat er met de verzameling van kunstverzamelaars gebeurt, overstijgt zo het louter erfrechtelijke. Verzamelaars kunnen ervoor kiezen om hun collectie opnieuw op de markt te brengen of ze kunnen een diametraal tegenovergestelde houding hanteren en hun kunstcollectie omvormen tot een filantropische opportuniteit (in de vorm van een schenking aan een museum). Vergeet daarbij ook niet de hele

problematiek rond de authenticiteit en provenance van kunstwerken die zich voordoet bij de aankoop van een kunstwerk. Dat is een domein waar de kunstenaar, kunstdealer en verzamelaar vaak op gespannen voet met elkaar omgaan. Met andere woorden, verzamelaars zijn wel degelijk een belangrijke doelgroep op de kunstmarkt.

Bent u zelf verzamelaar?

“Ik steun graag jonge kunstenaars. Ik ga op zoek naar werk dat een spontaneïteit uitstraalt en tegelijk ondoorgroendelijk is in de zin dat het niet

“

onmiddellijk prijsgeeft hoe het artistieke proces is tot stand gekomen. Ik heb ook een voorliefde voor Belgische kunstenaars zoals Pol Bury of kunstenaars uit het symbolisme.

Het ging tot nu toe over commerciële aspecten, maar is er ook een a-commercieel luik aan de kunsten?

“ Absoluut, musea spelen hier uiteraard een grote rol. Aan de juridische werking van musea zou een volledig boek gewijd kunnen worden. Het gaat dan over juridische maar ook ethische vraagstukken over de mogelijkheid om, als museum, kunst te verwerven (via aankoop of schenking), maar ook over het afstoten van kunst (via restitutie in het kader van roofofstoot), of gewoon in het kader van een goed beheer van de werking van het museum. Wat de werking van het museum betreft, komen uiteraard juridische vragen aan bod betreffende de collectiemobiliteit, het beheer en het onderhoud. Als je het over een museum hebt, kan je ook niet om de hele regulering rond erfoeg heen.

Het commerciële hangt trouwens nauw samen met het a-commerciële, want private filantropie speelt een belangrijke rol bij de werking van musea. Musea hangen voor een groot deel af van de welwillendheid van kunstverzamelaars om hun verzameling van topstukken te schenken aan musea. Nu de overheidsfinanciering voor kunst en cultuur in grote delen van de wereld gestaag afneemt, is de rol van particulier mecenaat nog nooit zo belangrijk geweest. Filantropische initiatieven kunnen anderen inspireren om te volgen en kunnen fungeren als katalysator voor het ontstaan van nieuwe model-

Kunstverzamelaars maken integraal deel uit van de kunstmarkt en zijn niet louter consumenten. Wat er met de verzameling van kunstverzamelaars gebeurt, overstijgt het louter erfrechtelijke. ”

len van kunstmecenaat, die, hopelijk, de ongelooflijke passie die de meerderheid van diegenen die bij de kunst betrokken zijn, drijft, kan activeren en benutten.

Met andere woorden, het delen van onze kennis en ervaringen is allicht een goed begin om ervoor te zorgen dat kunst en cultuur relevant blijven in de wereld waarin we vandaag leven. Ook daar wil het handboek een steentje toe bijdragen.

HANDBOEK KUNSTRECHT

Een juridische schets van het kunstenlandschap

Oliver Lenaerts (ed.)
Intersentia | juni 2021 | xxiii + 540 blz.

Dit handboek benadert alle juridische vraagstukken die rechtstreeks relevant zijn voor de sector van de beeldende kunsten vanuit een tweedimensionale invalshoek: per doelgroep (kunstenaar, curator, kunstgalerij, kunstdealer ...) en vervolgens vragen per thema (fiscus, auteursrechten, contracten, financieringen, vermogensplanning, authenticiteit ...).

Door het Q&A format is het een praktisch naslagwerk, boordevol concrete adviezen en tips.

Een onmisbaar werk voor de sector van de beeldende kunsten én voor hun adviseurs, met bijdragen van verschillende experts.

HET LOT VAN ONRECHTMATIG BEWIJS

'Van de verboden vrucht zult gij niet eten'. Het Belgische bewijsrecht hing tot voor kort die oudtestamentische gedachte aan. De bewijsvergaring in strijd met de wet gaf aanleiding tot bewijsuitsluiting. Eerst in het strafrecht, waar het fundament van deze regel ligt, en nadien in het civiele bewijsrecht, maakten recent andere inzichten opgang.

Van Jachin Van Doninck verscheen in november 2020 bij Intersentia *Het lot van onrechtmatig bewijs*. Het boek is de handelseditie van het proefschrift waarmee Jachin Van Doninck in maart 2020 aan de UGent en de VUB een gezamenlijk doctoraat in de rechten (Joint PhD) behaalde.

Emile & Ferdinand had met hem een boeiend gesprek over de problematiek van het onrechtmatig bewijs.

De zondeval, Cornelis Cornelisz. van Haarlem, 1592, Rijksmuseum Amsterdam

© Rijksmuseum, Amsterdam

Emile & Ferdinand: Vanwaar uw interesse voor dit onderwerp?

Jachin Van Doninck: Eigenlijk is dit een thema dat me al sinds mijn studententijd intrigeert. Ik schreef mijn (toen nog licentiaats)verhandeling over het onrechtmatig bewijs in fiscale en strafzaken en tijdens het vak argumentatie leerde Rogier de Corte ons uit om door te denken over het gebruik van onrechtmatig bewijs in ontslagzaken. Als prille advocaat-stagiair had ik de gelegenheid om enkele inzichten te bundelen in een annotatie voor het *Rechtskundig Weekblad*. Dat die bijdrage verscheen aan de vooravond van wat later de Antigoonrechtspraak zou gaan heten, kon ik toen nog niet bevroeden. Ik meende in die rechtspraak van het Hof

Jachin VAN DONINCK

Jachin VAN DONINCK is docent gerechtelijk recht, IPR en ADR aan de faculteit recht en criminologie van de Vrije Universiteit Brussel en is advocaat bij de balie te Brussel.

van Cassatie een rode draad te kunnen ontwaren, en was dan ook verbaasd toen velen in 2008 uit rechtspraak van dat Hof meenden te moeten afleiden dat nu ook in civiele zaken dezelfde inzichten ingang hadden gevonden. Een openingsrede voor het Vlaams Pleitgenootschap bij de balie te Brussel bood me in 2011 de gelegenheid om ‘dwars te gaan liggen’. Enkele stille wenken hebben me toen op weg gezet voor een meer omvattende behandeling van de problematiek in een doctoraal proefschrift.

Wat zijn de grote lijnen van uw onderzoek?

Ik stelde me tot doel te onderzoeken of het Hof van Cassatie over de grenzen van publiek- en privaatrecht heen voor een stramen heeft gezorgd dat de rechter tot beslechting van de bewijsuitsluitingsvraag kan aanwenden. Om die vraag te beantwoorden, moest ik ingaan op het doel van proces- en bewijsvoering in die rechtsgebieden. Ik maakte daartoe een opdeling tussen de bewijsuitsluiting in de relatie tussen overheid en burger (‘verticale rechtsverhoudingen’) en de bewijsuitsluiting tussen burgers onderling of tussen burger en overheid wanneer die laatste zich op hetzelfde speelveld begeeft (‘horizontale rechtsverhoudingen’).

Wat was het resultaat van uw analyse?

Laat mij beginnen met de verticale rechtsverhouding. Het Hof van Cassatie verwacht in dergelijke zaken van de rechter nu een concrete legaliteitstoets. De Antigooncriteria die het Hof daartoe vooropstelt, worden in dat verband al te vaak verengd tot een soort mechanische regel van drie, waarbij de bewijsuitsluiting beperkt zou zijn tot het afgaan van het rijtje van nietigheid, betrouwbaarheid, eerlijk proces. Met name met dat laatste criterium heeft het Hof van Cassatie de ruimte gecreëerd voor een case-by-case benadering waarin verschillende wegingselementen een plaats vinden: de intrinsieke kwaliteit van de bewijsvergaring (betrouwbaarheid en eerlijk proces), de omstandigheden waarin de bewijsvergaring gebeurd is (kennelijk onzorgvuldig of zelfs opzettelijk normschendend), de proportionaliteit van de begane onrechtmatigheid ten opzichte van de tenlastelegging en voldoende oog voor het normdoel van het geschonden voorschrift.

Belangrijk is om deze benadering te onderscheiden van de rechtspraak van het Hof Mensenrechten over de interactie tussen onrechtmatige bewijsvergaring en de waarborg van het eerlijk proces. Het Hof Mensenrechten benadrukt steeds dat bewijsvergaring een zaak van nationaal recht is en dat de be-

Het Hof van Cassatie verwacht in de rechtsverhouding tussen overheid en burger van de rechter een concrete legaliteitstoets. De Antigooncriteria die het Hof daartoe vooropstelt, worden in dat verband al te vaak verengd tot een soort mechanische regel van drie, waarbij de bewijsuitsluiting beperkt zou zijn tot het afgaan van het rijtje van nietigheid, betrouwbaarheid, eerlijk proces.

wijshantering slechts een element is bij de globale beoordeling of er van een eerlijk proces sprake is geweest. Bekend is dat volgens het Hof Mensenrechten een schending van artikel 8 EVRM over de bescherming van het privéleven daarom niet *ipso facto* ook een schending van artikel 6 EVRM over het eerlijk proces uitmaakt.

Het komt dus ook bij grondrechten altijd op de aard en intensiteit van de normschending aan. Dat is een inzicht dat ik doortrek naar het lot van onrechtmatig bewijs in fiscale zaken. Men heeft op een bepaald ogenblik geprobeerd om uit rechtspraak van het Hof van Justitie (HvJ 17 december 2015, nr. C-419/14, WebMindLicenses, EU:C:2015:606) af te leiden dat een schending van Unierechtelijk gewaarborgde grondrechten steeds tot bewijsuitsluiting in fiscale zaken aanleiding moest geven. Ik besteed in mijn werk de nodige aandacht aan het weerleggen van die interpretatie, en zie me gesterkt door latere evoluties in de rechtspraak van dat Hof.

Op een hoger niveau van abstractie besluit ik dat als het Hof van Cassatie in de verhouding tussen overheid en burger het uitgangspunt relateert van bewijsuitsluiting bij wetsschending door de overheid, dat altijd te verklaren is doordat de overheid een doelstelling van algemeen belang probeerde te behartigen: het opsporen en vervolgen van misdrijven, het innen van belastingen, het waarborgen van de maatschappelijke solidariteit of het handhaven van de eerlijke mededinging. Er zijn m.a.w. steeds zgn. ‘public purposes’ in het geding.

Maar het nastreven van dat algemeen belang mag niet betekenen dat aan de overheid een vrijgeleide wordt gegeven, en dus lijkt het me hier zaak dat het Hof van Cassatie voldoende rigoureuus is in het controleren van de gevallenbenadering door de feitenrechter. Die rechter moet *in concreto* motiveren waarom hij in de gegeven omstandigheden meent bewijs in aanmerking te kunnen nemen, en het Hof moet daarop een meer dan marginale controle uitoefenen.

En de bewijsuitsluiting in de horizontale rechtsverhoudingen dan?

Zoals gezegd, heeft het Hof van Cassatie in 2008 een arrest gewezen waarvan velen zeiden dat het de intrede inluidde van Antigoon in civiele zaken. Close reading laat van die

Met de vaststelling dat bewijs onrechtmatig is, zit het werk er voor de rechter niet op. Zijn taak als rechter omvat volgens mij ook de verantwoordelijkheid tot feitenvaststelling. Hij moet m.a.w. nog steeds de bewijsonzekerheid beslechten, en nagaan of de feiten regelmatig kunnen worden bewezen.

Het hoofd van de stadsreus Druon Antigoon, in het Antwerpse Museum aan de Stroom (MAS), vervaardigd door Pieter Coecke van Aelst in 1534-35 uit papier-maché, touw, metaal en haar

gedachte niet veel overeen. Het ging om een zaak waarbij een uitkeringsgerechtigde werkloze geschorst was door de RVA omdat hij zijn broer in diens handelszaak hielp. De politie had een sociale controle gedaan in de handelszaak en had dat pv meegedeeld aan de RVA. Volgens de werkloze, daarin gevolgd door de arbeidsrechtbank en het arbeidshof, was er voor die mededeling geen bijzondere machtiging en mocht op het bewijs geen acht geslagen worden door de RVA. Het Hof heeft die uitspraak vernietigd. *Ceci n'est pas un arrêt*: dit arrest past naadloos in het rijtje van arresten over de relativisering van bewijsuitsluiting in verticale rechtsverhoudingen.

In de rechtsverhouding tussen burgers onderling is het Hof van Cassatie er m.a.w. nog niet uit. De Antigooncriteria staan hier haaks op hoe de bewijsvergaring in zijn werk gaat. In de verticale verhouding is de bewijsvergaring te beschouwen als een proceshandeling. Antigoon biedt in dat verband procedurele antwoorden. In de horizontale rechtsverhouding heb je het over burgers in een onderlinge verhouding. Zij stellen vóór het proces geen proceshandelingen, maar handelingen die beheerst worden door het materieel recht. Bewijsvergaring is hier dus geen zaak van procesrecht, maar van materieel recht. De rechter moet een stap terugzetten en eerst de vraag beantwoorden of het bewijs überhaupt in strijd met het recht is verkregen. Die voorvraag moet hij aan de hand van het materieel recht beantwoorden. Dat kan leiden tot heel fijnmazige antwoorden. Daarom analyseer ik in mijn werk de begrippen normintensiteit en normdoel. Ik denk dat het begrippen zijn die de rechter goed kan gebruiken om die vraag te helpen beantwoorden.

In civiele zaken heeft men bij de codificatie van het bewijsrecht in Boek 8 van het Burgerlijk Wetboek de problematiek van het onrechtmatig bewijs links laten liggen, zagezegd omdat men wilde wegblijven van het bewijsprocesrecht. Het Hof van Cassatie heeft die luxe niet: vroeg of laat zal het Hof de handschoen dus vermoedelijk toch moeten opnemen. ”

Als de civiele rechtspraak en rechtsleer sinds 2008 toch vaak naar Antigoon teruggrijpen, moet je je de vraag stellen waarom dat zo is. Ik onderzoek daarom achtereenvolgens of het recht op bewijs, de waarheidsvinding en de belangenafweging dwingen om afscheid te nemen van het uitgangspunt dat onrechtmatig bewijs niet in aanmerking kan worden genomen. Mijn analyse is dat dat voor de civiele rechter geen adequate maatstaven zijn om onrechtmatig bewijs toch in aanmerking te nemen.

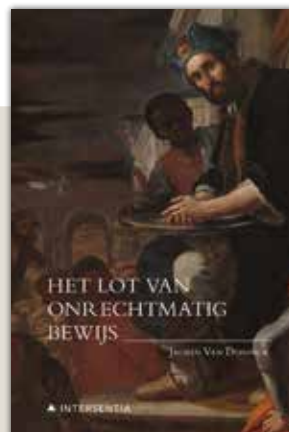
Maar met de vaststelling dat bewijs onrechtmatig is, zit het werk er voor de rechter niet op. Zijn taak als rechter omvat volgens mij ook de verantwoordelijkheid tot feitenvaststelling. Hij moet m.a.w. nog steeds de bewijsonzekerheid beslechten, en nagaan of de feiten regelmatig kunnen worden bewezen. Hij heeft daartoe zijn instrumentarium aan bewijstechnieken ter beschikking. Een voorbeeld is de gerechtelijke overlegging van bewijsmateriaal, of uit het Nederlands recht de gemotiveerde betwistingslast. Dat laatste idee vind ik helaas niet terug in de nieuwe codificatie van het bewijs in Boek 8 van het Burgerlijk Wetboek. De auteurs besteden veel aandacht aan de bewijsmedewerkingsplicht en de mogelijkheid om de bewijslast indien nodig om te keren. Maar de gemotiveerde betwistingslast is evenzeer relevant, omdat ze ook op de verweerder de taak legt om zijn deel van het verhaal te vertellen en het achterste van zijn tong te laten zien. Het had de zaken verhelderd om die figuur – waarvan in de cassatierechtspraak sporen aan te treffen vallen – te expliciteren. Deze taakinfilling van de civiele rechter is niet gering, vandaar dat ik tegemoetkom aan de noden van de proceseconomie door het idee te lanceren van het hypothetisch rechtmatig alternatief, een idee afkomstig uit de rechtspraak van het Hof van Cassatie over fout en oorzakelijk verband. Dat hypothetisch alternatief is de mogelijkheid die de rechter had om de gerechtelijke overlegging van het als onrechtmatig bestempelde bewijs te bevelen. Ik noem dat het procedureel rechtmatig alternatief.

Ik eindig het werk met zgn. bewijshanteringsstandaarden waarin ik zowel voor de verticale als voor de horizontale rechtsverhouding een methode uiteenzet aan de hand waarvan de rechter zijn bewijsoordeel kan legitimeren.

Liggen er in deze materie nog uitdagingen in het verschiet?

Ongetwijfeld. Het bewijsrecht in strafzaken stevent af op een hercodificatie met criteria die mogelijkere wijze een nieuwe wending aan de problematiek kunnen geven. Tegelijk illustreren discussies zoals die over de geoorlooftheid

van algemene dataretentie ook in dit domein de interactie tussen nationaal en Unierecht en de nood om de impact op de rechtmatigheid van de bewijsvergaring in te schatten (zie het vernietigingsarrest nr. 57/2021 door het Grondwettelijk Hof op 22 april 2021 uitgesproken na het prejudicieel arrest van het Hof van Justitie: HvJ 6 oktober 2020, La Quadrature du Net, gevoegde zaken nr. C-511/18, C-512/18 en C-520/18, EU:C:2020:791). In civiele zaken heeft men bij de codificatie van het bewijsrecht in Boek 8 van het Burgerlijk Wetboek de problematiek van het onrechtmatig bewijs links laten liggen, zagezegd omdat men wilde wegblijven van het bewijsprocesrecht. Het Hof van Cassatie heeft die luxe niet: vroeg of laat zal het Hof de handschoen dus vermoedelijk toch moeten opnemen. Hopelijk kan mijn werk dan inspiratie bieden.

HET LOT VAN ONRECHTMATIG BEWIJS

Jachin Van Doninck
Intersentia | november 2020 | gebonden | xvi + 380 blz.

OVER WAARSCHUWINGEN, INSTRUCTIES, DISCLAIMERS EN ANDERE TECHNIEKEN TOT EENZIJDIGE EXONERATIE ...

In ons land is tot nu toe weinig academische aandacht besteed aan eenzijdige exoneratie. Terwijl er veel Belgische juridische literatuur bestaat over exoneratiebedingen, werd de problematiek van de eenzijdige exoneratie en van andere eenzijdige technieken die tot een analoog resultaat leiden nog nooit grondig en systematisch onderzocht.

Thomas Verheyen heeft met glans deze lacune opgevuld met zijn doctoraatsonderzoek over de eenzijdige beheersing van het aansprakelijkheidsrisico, een primeur in België. Lees en leer!

Emile & Ferdinand: Vanwaar uw interesse voor de eenzijdige beheersing van het aansprakelijkheidsrisico?

Thomas Verheyen: Een bank die mee schrijft aan een prospectus zonder zelf een contract met de beleggers te sluiten, zou zich volgens sommigen kunnen indekken tegen aansprakelijkheid met een exoneratiebeding op de eerste bladzijde van het prospectus. Toen ik hierop stootte, werd mijn nieuwsgierigheid onmiddellijk geprik-

keld: hoe kon je spreken van aanvaarding van zo'n beding als er verder geen contractuele relatie tussen de bank en de belegger bestond? Dit voorbeeld illustreert goed waarom dit onderwerp zo interessant is: het zit ergens tussen het buitencontractuele aansprakelijkheidsrecht en het contractenrecht in. Het valt moeilijk te karakteriseren met de bekende juridische begrippen. Er is, wellicht daarom, ook heel weinig over geschreven. Wie graag theoretisch nadenkt, kan zich er helemaal in uitleven.

**Thomas
VERHEYEN**

Thomas VERHEYEN is advocaat bij Stibbe en vrijwillig postdoctoraal medewerker aan de UGent.

Wat was de centrale onderzoeksvraag?

“Meestal wordt aangenomen dat je voor een effectieve beheersing van het aansprakelijkheidsrisico, via een exoneratiebeding bijvoorbeeld, de expliciete of minstens stilzwijgende toestemming van de potentiële benadeelde nodig hebt. Ik vroeg me af of dit wel klopte en, zo nee, hoe het aansprakelijkheidsrisico dan wel zonder toestemming en dus eenzijdig kon worden beheerst.

Dit is nog steeds een erg ruime vraag. Hoe heeft u dit verder afgebakend?

“Ik heb me toegespitst op drie thema's. Ik moest beginnen bij het begin. Daarom heb ik eerst de invloed van waarschuwingen en instructies (informatieverstrekking) op de aansprakelijkheid wegens een onzorgvuldigheid behandeld. Daarna onderzocht ik de invloed van wat ik 'wilsuïtingen' noem op de gemeenrechtelijke (contractuele en buitencontractuele) aansprakelijkheid. Tot slot heb ik ook één niet-gemeenrechtelijke aansprakelijkheidsgrond besproken: de productaansprakelijkheid. Hier heb ik me vooral gericht op productwaarschuwingen, omdat de Richtlijn¹ een verbod van exoneratiebedingen bevat.

Wat bedoelt u precies met de term 'wilsuïtingen'?

“Ik onderscheid informatieverstrekking van wilsuïtingen als techniek om het aansprakelijkheidsrisico te beheersen. Onder informatieverstrekking vallen waarschuwingen (“pas op: glad wegdek”) en instructies (“pas uw snelheid aan”). Wilsuïtingen zijn die mededelingen waarmee potentieel aansprakelijke personen hun wil uiten om niet aansprakelijk te zijn. Ik wilde zeker niet suggereren dat dit automatisch al-

Stelt wie op een website uitlegt hoe je een boomhut bouwt, maar eraan toevoegt niet aansprakelijk te zijn als zijn lezers uit een boom vallen, een (onherroepelijke) eenzijdige rechtshandeling? Doet hij een aanbod tot contracteren dat moet worden aanvaard? Niet noodzakelijk, maar de 'wilsuïting' zal wel een invloed hebben op de aansprakelijkheid.”

tijd (eenzijdige) 'rechtshandelingen' of 'contracten' zijn. De bedoeling van mijn onderzoek was immers om daar net niet van uit te gaan. Uiteindelijk heb ik vastgesteld dat sommige wilsuïtingen niet noodzakelijk een rechtshandeling en al zeker geen contract vormen, maar toch de aansprakelijkheid beïnvloeden. Een goed voorbeeld daarvan is de disclaimer: die vind je terug in contracten (bv. aannemingscontracten), maar hij kan evengoed gebruikt worden om net elke contractuele verbintenis te weigeren of zelfs zuiver binnen het buitencontractuele domein klaar en duidelijk je eigen 'verantwoordelijkheid' af te bakenen. Stelt wie op een website uitlegt hoe je een boomhut bouwt, maar eraan toevoegt niet aansprakelijk te zijn als zijn lezers uit een boom vallen, een (onherroepelijke) eenzijdige rechtshandeling? Doet hij een aanbod tot contracteren dat moet worden aanvaard? Niet noodzakelijk, maar de 'wilsuïting' zal wel een invloed hebben op de aansprakelijkheid.

Wat is het belang van uw publicatie?

“Mijn boek heeft een dubbel belang. Het gaat als eerste werk in België uitvoerig in op de eenzijdige beheersing van het aansprakelijkheidsrisico, een onderwerp met zowel academische als praktische relevantie. Het

behandelt daarnaast een aantal oude thema's, zoals de zorgvuldigheid en de bindende kracht van overeenkomsten. Dat was onvermijdelijk. Zo is de invloed van een waarschuwing op de aansprakelijkheid wegens onzorgvuldigheid een toepassing van het zorgvuldigheidscriterium. De juridische werking van wilsuïtingen brengt je automatisch bij de vraag of toestemming in het contractenrecht noodzakelijk is. Over beide thema's werk ik nieuwe standpunten uit. In het laatste hoofdstuk ga ik ook dieper in op het gebreks criterium in de productaansprakelijkheid. Het boek heeft daardoor ook een ruimere theoretische strekking gekregen.

Doet u dan concreet voorstellen de lege ferenda?

“Enkel in het hoofdstuk over de productaansprakelijkheid neem ik op het einde een standpunt de *lege ferenda* in over het aansprakelijkheids criterium – het begrip 'gebrek' – omdat de huidige theorie daarover mijns inziens tekortschiet.

Mijn doel in de hoofdstukken over de onzorgvuldigheid en de wilsuïtingen was echter om het bestaande recht weer te geven. Ik ben daarin schatplichtig aan

¹ Richtl. Raad nr. 85/374/EEG, 25 juli 1985 betreffende de onderlinge aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen der Lid-Staten inzake de aansprakelijkheid voor producten met gebreken, Pb.L. 7 augustus 1985, afl. 210, 29.

mijn promotor, Marc Kruithof, die hierop al jaren hamert in zijn lessen. In deze opvatting is ‘doctrine’ een beschrijving van wat er in de rechtspraak gebeurt, en kun je die dus verbeteren met een theorie die beter aansluit bij wat je ziet in de rechtspraak. Wie vanuit deze invalshoek een nieuwe theorie formuleert, doet geen voorstel de *lege ferenda*. De aanvaarding van deze theorie zou in de praktijk immers niets veranderen, maar leidt ‘slechts’ tot meer inzicht.

Ik verdedig bijvoorbeeld de stelling dat aanvaarding vanwege de potentiële benadeelde weliswaar voldoende, maar niet noodzakelijk is om te spreken van een bindende wilsuiting – een bindend ‘exoneratiebeding’. Dit wijkt af van de meerderheidsvisie en huidig artikel 1108 oud BW. De basis is de vaststelling dat veel gevallen van ‘stilzwijgende aanvaarding’ in de praktijk geen aanvaarding inhouden, maar dat dit er rechtens blijkbaar niet van weerhoudt om benadeelden toch gebonden te achten. Ik stel daarentegen dat de bindende kracht van deze wilsuitingen weliswaar kán berusten op een aanvaarding, maar dat die vooral bepaald wordt door een samenspel van factoren. Ik identificeer vertrouwen, lopende handelsrelaties, gebruiken en het uitoefenen van een eenzijdige juridische bevoegdheid. Er zijn daarnaast een aantal overkoepelende voorwaarden, namelijk een kennisgevingslast op de schouders van degene die zich wil exonereren én de regel dat een niet-aanvaarde wilsuiting normaliter geen afbreuk kan doen aan een reeds verankerde rechtsverhouding. Een voorbeeld van dit laatste is het opsturen van een exoneratiebeding nadat het contract al tot stand is gekomen. Dit zal zelden bindend zijn.

Zonder het recht te veranderen, laat deze manier van werken wel toe om de onderliggende vragen scherper te stellen, wat zowel de kwaliteit van het academische debat als de legitimiteit van de beslissingen van hoven en rechtbanken ten goede zou moeten komen.

Heeft u daarom zoveel aandacht geschonken aan Belgische (en Engelse) rechtspraak?

“Inderdaad. Je kan niet anders als je een theorie wil formuleren die de rechtspraktijk beter beschrijft dan de huidige. De Engelse rechtspraak is op dit punt een vruchtbare voedingsbodem voor theorievorming, omdat de *common law*-methode gericht is op relevante onderscheiden tussen verschillende types feitsituaties, waarvoor dan telkens aparte regels worden geformuleerd. Vanuit dit oogpunt heb ik de Belgische rechtspraak benaderd.

Voor de zorgvuldigheidsnorm heb ik op deze manier bijvoorbeeld meer schakering proberen te brengen in de regel van het ‘handelen zoals een redelijke persoon in dezelfde concrete omstandigheden’, zonder te vervallen in zuivere

casuïstiek. Uit mijn rechtspraakanalyse blijkt dat een hele lijst factoren het oordeel van feitenrechters over het gedrag van de aangesproken persoon bepalen: de abnormaliteit van het gevaar, de verantwoordelijkheid van de aangesproken persoon, de grootte van een gevaar, de creatie van een gevaar, de waarneembaarheid van een gevaar ... Hiermee zet ik theoretisch een stap vooruit en bied ik tegelijkertijd rechtspractici concrete handvaten om gevallen te analyseren en hun argumenten op te bouwen.

Over de productaansprakelijkheid neemt u wel een standpunt de *lege ferenda* in. Kunt u dat tot slot nog kort toelichten?

“Ik verdedig de stelling dat een product als gebrekkig zou moeten worden beschouwd als het de gebruiker niet op optimale wijze aanzet tot veilig gebruik. Ik noem dit de ‘*behavioral risk-utility test*’ en baseer mij op inzichten uit de gedragspsychologie en -economie. Vandaag is de productaansprakelijkheid mijns inziens ten onrechte gericht op de vergoeding van slachtoffers eerder dan op het voorkomen van schade, terwijl productaansprakelijkheid toch gaat

“ Een product zou als gebrekkig moeten worden beschouwd als het de gebruiker niet op optimale wijze aanzet tot veilig gebruik. Ik noem dit de ‘behavioral risk-utility test’ en baseer mij op inzichten uit de gedragspsychologie en -economie. Vandaag is de productaansprakelijkheid m.i. ten onrechte gericht op de vergoeding van slachtoffers eerder dan op het voorkomen van schade ... ”

over massarisico's en niet over individuele gevallen.

De rechtspraak en doctrine hameren bijvoorbeeld voornamelijk op de informerende eerder dan de motiverende werking van productinformatie. Nochtans voorkomt een hele dikke, volledige gebruikshandleiding niet altijd op de meest optimale wijze ongevallen.

Hoewel ik zeker niet als eerste op dit spanningsveld tussen preventie en vergoeding wijs, ontbrak er volgens mij wel een theoretisch uitgewerkt gebreks criterium om dit te implementeren. Het huidige criterium van de ‘veiligheid die men gerechtigd is te verwachten’ is enerzijds te vaag en wordt anderzijds toegepast op een wijze die niet leidt tot optimale preventie. De rivaliserende test – de Amerikaanse *risk-utility* test – is dan weer wel gericht op preventie, maar heeft volgens mij te weinig oog voor de typische asymmetrieën tussen de producent en de benadeelde.

Mijn voorstel verzoent beide posities: de producent moet – binnen wat kostenefficiënt is – nagaan hoe hij met een aangepast ontwerp en een aangepaste presentatie van het product de gebruiker kan aanzetten tot veilig gebruik van zijn product. Hiermee kan een preventief aansprakelijkheids criterium verzoend worden met de realiteit dat de producent en de benadeelde in een productongeval allerm minst elkaars gelijken zijn.

EENZIJDIGE BEHEERSING VAN HET AANSPRAKELIJKHEIDSRISICO

Over waarschuwingen, instructies, disclaimers en andere technieken tot eenzijdige exoneratie

Thomas Verheyen

Intersentia | juli 2021 | gebonden | xxvi + 722 blz.

> **Reeks Aansprakelijkheids- en Verzekeringsrecht**

Het boek is ook inbegrepen in de Summer Class ‘Buitencontractuele aansprakelijkheid anno 2021’ (26 augustus 2021), waarop Thomas Verheyen de zorgvuldigheidsnorm behandelt.

SUMMER CLASS: BUITENCONTRACTUELE AANSPRAKELIJKHEID ANNO 2021

26 augustus 2021 | 7 praktijkgerichte webinars

In de plenaire sessie 'Hoe algemeen is de zorgvuldigheidsnorm?' behandelt mr. Thomas Verheyen de zorgvuldigheidsnorm, een vertrouwd, maar moeilijk te vatten concept.

Hij licht de bevindingen uit zijn doctoraatsonderzoek hierover toe en antwoordt onder meer op de volgende vragen:

- Hoe algemeen is de zorgvuldigheidsnorm?
- Is het mogelijk om de zorgvuldigheidsnorm concreet te maken, zonder te vervallen in zuivere casuïstiek?
- Is de zorgvuldigheidsnorm van toepassing op de benadeelde dezelfde als deze toegepast op de aangesproken persoon?

Deelnemers ontvangen het boek *Eenzijdige beheersing van het aansprakelijkheidsrisico* t.w.v. 150 euro.

Meer informatie: intersentia.be/opleidingen

NAAR EEN OPTIMALER GEBRUIK EN EEN OPTIMALERE WERKING VAN BEMIDDELING IN BELGIË, IN PARTNERSCHAP MET DE ADVOCATUUR

Spijts talrijke initiatieven vanuit het beleid en de praktijk behoort de zogenaamde 'bemiddelingsparadox' nog steeds tot de Belgische realiteit. Ondanks de voordelen die met bemiddeling als alternatief traject van geschiloplossing worden geassocieerd, vindt de rechtzoekende klaarblijkelijk nog steeds gemakkelijker de weg richting overheidsrechtspraak, terwijl bemiddeling suboptimaal wordt gebruikt.

Nu ook de regering de intentie heeft geuit om het bevorderingsbeleid inzake bemiddeling voort te zetten, rijst de vraag welke maatregelen nog kunnen worden getroffen om het gebruik en de werking van bemiddeling in België te optimaliseren.

Tom
WIJNANT

Dr. Tom WIJNANT is een erkend bemiddelaar en onbezoldigd postdoctoraal medewerker aan de Universiteit Gent. Op 12 januari 2021 behaalde hij de academische graad van doctor in de rechten.

Dr. Tom Wijnant brengt in zijn doctoraatsonderzoek enkele obstakels aan het licht die de ontwikkeling van bemiddeling in de weg kunnen staan, en reikt een bijzonder ruime waaier aan mogelijke denkpistes aan waarmee bemiddeling zowel in de praktijk als door de beleidsmakers kan worden bevorderd. In dit interview licht hij alvast een tipje van de sluier op.

Er blijken wijdverspreide misverstanden te bestaan die een waarheidsgetrouw beeld van het bemiddelingstraject kunnen vertroebelen. Zo bleek uit het onderzoek dat bijna een derde van de bevroegde advocaten dacht dat de bemiddelaar een oplossing oplegt aan de partijen wanneer zij daar zelf niet in slagen. Dat klopt niet, omdat dat strijdig zou zijn met het wettelijk beschermde vrijwilligheidsbeginsel. ”

Emile & Ferdinand: Vanwaar uw interesse voor een onderzoek over bemiddeling?

“**Tom Wijnant:** Toen ik in 2014 net was afgestudeerd in de rechtenopleiding, kreeg ik de kans om te doctoreren in het domein van de alternatieve geschiloplossing. Mij klonk dat aanvankelijk bijna exotisch: tijdens mijn opleiding werd er immers amper of geen aandacht geschonken aan ADR in het algemeen, of bemiddeling in het bijzonder. Toen ik die piste verder onderzocht, viel mij op dat in de rechtsleer steeds de nadruk werd gelegd op de talrijke voordelen die met bemiddeling worden geassocieerd. Tegelijk bleek bemiddeling zeer weinig te worden gebruikt, ook al bestond er op dat moment al meer dan 10 jaar een sterk uitgewerkt juridisch kader. Daardoor rees bij mij al snel de vraag waarom bemiddeling desondanks moeilijk van de grond leek te komen. Ik wou daarnaast onderzoeken hoe het gebruik van bemiddeling kan worden geoptimaliseerd, en vooral welke rol de advocaten daarbij kunnen spelen. De advocaat is als trajectbegeleider immers bijzonder goed geplaatst om zijn cliënt naar en bij bemiddeling te begeleiden wanneer dat het belang van de cliënt dient.

Is bemiddeling dan echt de heilige graal?

“Ik heb geleerd dat het een meer genuanceerd verhaal is. Bemiddeling biedt inderdaad tal van voordelen, waaronder een potentiële tijd- en kostenbesparing in de geschiloplossing, het herstel of het behoud van een duurzame (werk)relatie, de zelfbeschikking van de partijen en een positieve impact op het menselijk welzijn. Dat wordt ook bevestigd in empirisch onderzoek.

Bemiddeling kent evenwel, net als elk traject van geschiloplossing, ook haar beperkingen. Het traject is zeker niet in elke context geschikt, bijvoorbeeld wanneer het machtsevenwicht tussen de partijen zodanig is verstoord dat een evenwichtige onderhandeling zeer moeilijk wordt. Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer er in het verleden sprake was van fysiek geweld. Daarnaast wordt niet altijd voldoende benadrukt dat sommige voordelen zich niet altijd manifesteren. Zo kan de geschiloplossing duurder worden en meer tijd in beslag nemen wanneer de bemiddeling mislukt en er vervolgens alsnog een rechterlijke tussenkomst noodzakelijk is. De tijdsbesparing die bemiddeling te bieden heeft, is bovendien steeds een relatief gegeven, dat in eerste instantie opvalt door het contrast met de doorgaans lange doorlooptijden die met een gerechtelijke procedure gepaard gaan.

Dit meer genuanceerde verhaal heeft zich ook naar mijn onderzoek vertaald, in de zin dat het geen doel op zich was om het aantal bemiddelingen drastisch te doen toenemen, maar wel om het suboptimale gebruik naar een optimaal gebruik te corrigeren. Ik pleit er dan ook voor dat het bevorderingsbeleid van bemiddeling moet worden ingepast in een globaal en pluralistisch conflictbeleid, waarin de principiële gelijkwaardigheid van de trajectkeuzes wordt aanvaard en waarin een gepaste trajectkeuze wordt gelijkgesteld met de keuze voor het traject dat in de gegeven omstandigheden het sterkst aansluit bij de verwachtingen, noden en bekommernissen van de rechtzoekende. Dat betekent onder meer dat bemiddeling niet blindelings mag worden verheerlijkt, maar ook dat de keuze voor rechtspraak niet mag worden gestigmatiseerd. We moeten aanvaarden dat een vonnis in bepaalde omstandigheden het geëigende traject is naar een goede oplossing van het conflict.

U schenkt in uw onderzoek bijzonder veel aandacht aan de rol van de advocatuur. Vanwaar deze focus?

“Van in het begin voelde ik in de praktijk een zekere frustratie over de rol van de advocatuur bij bemiddeling. Langs de kant van bemiddelaars en andere bemiddelingsgezinde conflictprofessionals, waaronder ook rechters, hoorde ik steeds opnieuw dat er bij advocaten een grote weerstand zou bestaan tegen bemiddeling. Dat gebrek aan medewerking werd

zelfs stevast opgeworpen als misschien wel de voornaamste oorzaak van de moeizame ontwikkeling van bemiddeling. De advocaat zou zich sceptisch opstellen tegenover het nut van een bemiddelingspoging en zou bemiddeling zien als een bedreiging voor het eigen functioneren. Vele advocaten zouden bovendien vooringenomen zijn en zouden ervan uitgaan dat een poging tot minnelijke conflictoplossing zinloos is en de behandeling van de zaak enkel rekt. Het gebrek aan kennis over bemiddeling zou evenzeer bijdragen tot weerstand onder de advocatuur.

Die aannames leken evenwel voornamelijk gebaseerd te zijn op een buikgevoel of persoonlijke ervaringen. Empirisch onderzoek dat de houding van de Belgische advocatuur tegenover bemiddeling waarheidsgetrouw in kaart bracht, ontbrak. Net omdat de advocaat een cruciale rol speelt bij de gepaste doorverwijzing naar bemiddeling, leek het mij nuttig om deze premisses aan de realiteit te toetsen. Een dergelijk onderzoek maakte het in elk geval mogelijk om de belangen van de advocatuur op wetenschappelijke wijze te identificeren. Dat was volgens mij van essentieel belang als we willen dat de advocatuur op de bemiddelingstrein springt, omdat we op die manier rekening kunnen houden met de legitieme bekommernissen van de advocatuur. Uiteindelijk heb ik dan ook een grootschalige enquête op poten gezet, in samenwerking met zowel de OVB als de OBF, de lokale balies en toenmalig minister van Justitie Koen Geens.

Wat heeft u geleerd uit uw empirisch onderzoek naar de houding van de Belgische advocaten ten opzichte van bemiddeling?

“ Uit de bevraging bleek in de eerste plaats een opvallend positieve houding tegenover bemiddeling. De advoca-

tuur ziet wel degelijk potentieel in het traject, wat ook duidelijk blijkt uit de recente explosieve groei in het aanbod aan erkende advocaat-bemiddelaars. De advocaat ziet bemiddeling als een waardevol alternatief en ziet zichzelf daarin ook een rol spelen. In het onderzoek konden evenwel ook een aantal struikelblokken worden waargenomen. Zo bleken er wijdverspreide misverstanden te bestaan die een waarheidsgetrouw beeld van het bemiddelingstraject kunnen vertroebelen. Bijna een derde van de bevroegde advocaten dacht bijvoorbeeld dat de bemiddelaar een oplossing oplegt aan de partijen wanneer zij daar zelf niet in slagen. Dat klopt niet, omdat dat strijdig zou zijn met het wettelijk beschermde vrijwilligheidsbeginsel.

Ten tweede bleek duidelijk dat bemiddeling door een groot deel van de advocaten als broodroof wordt beschouwd, wat tot op zekere hoogte in lijn lag met resultaten die aantoonde dat een groot deel van de advocaten die in het verleden al naar bemiddeling hadden doorverwezen, ook effectief het gevoel hadden dat die doorverwijzing tot inkomstenverlies had geleid, of er zelfs voor had gezorgd dat de diensten van de advocaat niet meer nodig waren voor de cliënt. Ook de vrees dat de bemiddeling door de tegenpartij misbruikt kan worden, kan voor sommige advocaten ontradend werken.

Ten slotte bleek ook dat de advocaten graag een rol willen spelen in het bemiddelingstraject, maar daartoe niet altijd de kans geboden krijgen. Deze factoren werken een zekere vorm van weerstand in de hand.

Is de advocatuur dan werkelijk de grote boosdoener die het beperkte gebruik van bemiddeling kan verklaren?

“ Opnieuw is het verhaal een pak genuanceerder. De obstakels in de houding van de advocatuur kunnen het suboptimale gebruik van bemiddeling gedeeltelijk verklaren, maar er is meer aan de hand. Zo moeten we vaststellen dat er nog

De huidige regering wil blijven zoeken naar manieren om het juridische kader te verstevigen. Ze moet daarbij natuurlijk wel waakzaam blijven dat het bevorderingsbeleid niet afglijdt naar een ontmoedigingsbeleid om van de rechter weg te blijven. De promotie van bemiddeling mag in geen geval worden beschouwd als een gemakkelijksoplossing die de beleidsmakers ontslaat van de plicht om structurele problemen in de organisatie van Justitie ook intern aan te pakken.”

steeds een gebrek aan kennis over bemiddeling bestaat bij de rechtzoekende. Onbekend maakt niet alleen onbemind, maar maakt bemiddeling ook ontoegankelijk. Daarnaast houdt het strijdmodel nog steeds stand als uitgangspunt in onze conflictcultuur. Hoewel dat strijdmodel steeds meer onder druk komt te staan, benadeelt een antagonistische basishouding in de trajectkeuze nog steeds de keuze voor een minnelijk traject van geschiloplossing.

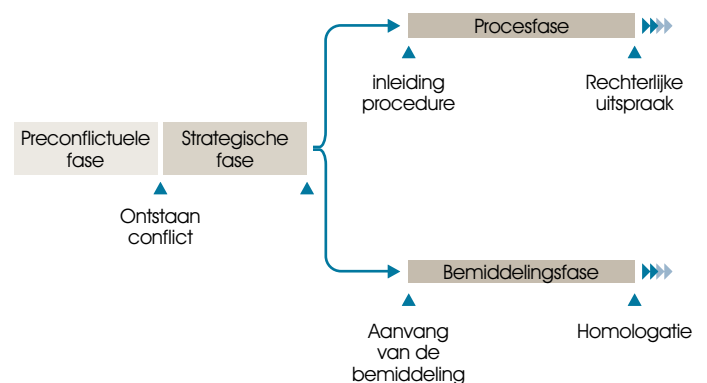
Tijdens mijn onderzoek zag ik ook een aantal tekortkomingen in ons recht die tot terughoudendheid kunnen leiden bij de potentiële gebruikers. Denk maar aan de recente wijziging van het wettelijke vertrouwelijkheidsbeginsel. Sinds 2018 kunnen de partijen de vertrouwelijkheid van de bemiddeling uitbreiden naar bewijsstukken die volledig los van de bemiddeling bestaan, en die daardoor principieel moeten worden geweerd uit een eventueel navolgende procedure. Dat opent de deur naar misbruik.

Ten slotte kan ook een zekere risicoaversie bij de rechtzoekende, die door zijn financiële beperkingen wordt versterkt, verklaren waarom niet iedereen bereid is om een bemiddelingstraject te volgen. We mogen niet vergeten dat ook een bemiddelingspoging een aanzienlijke investering in tijd en geld vraagt, zonder garantie op succes. De kosten van de bemiddeling, eventueel aangedikt door de erelonen van de advocaten, kunnen dan ook zodanig oplopen dat de middelen die conflictpartijen redelijkerwijze in de conflictoplossing konden investeren, door de bemiddeling uitgeput geraken. In het bijzonder partijen met een laag of modaal inkomen zouden daardoor kunnen botsen op een financiële drempel die het voor hen feitelijk onmogelijk maakt om zich vervolgens alsnog tot de rechter te richten. Het lijkt mij aannemelijk dat heel wat rechtzoekenden gedreven worden door een drang naar zekerheid en voorspelbaarheid, zowel wat de uitkomst als wat het kostenplaatje van de conflictoplossing betreft. Een keuze voor de rechter zal dan voor sommige partijen een veiligere optie zijn. Er is dus meer dan één mogelijke verklaring voor het bescheiden gebruik van bemiddeling. Met die vaststelling ben ik aan de slag gegaan, en heb ik meer dan zestig denkpistes beoordeeld waarmee de werking en het gebruik van bemiddeling kunnen worden geoptimaliseerd, de bestaande obstakels indachtig.

U onderzoekt inderdaad een heel spectrum aan mogelijke maatregelen, zowel ten behoeve van beleidsmakers als van de praktijk. Handig bij uw panoplie aan voorstellen is dat u hierbij een ‘conflicttijdlijn’ hanteert. Kunt u dat even duiden?

De conflicttijdlijn is in de eerste plaats een hulpmiddel dat mij heeft toegelaten om de grote veelzijdigheid aan

maatregelen op een bevattelijke manier te structureren. Het komt er in essentie op neer dat ik de ontwikkeling en behandeling van een conflict kunstmatig heb opgedeeld in verschillende fasen, die in het werk chronologisch worden behandeld en waarbij de maatregelen worden behandeld binnen het tijdvak waarop de maatregel tracht in te grijpen.

Zo wordt er een onderscheid gemaakt tussen de preconflictuele fase en de strategische fase. In de preconflictuele fase is er nog geen sprake van een conflict. Eenmaal het conflict tot stand is gekomen, moeten de betrokken partijen in de strategische fase

beslissen of en op welke manier zij het conflict willen behandelen. Vervolgens ging ik uit van twee hypothetische trajectkeuzes: een beroep op de overheidsrechter, dan wel de poging om via bemiddeling tot een akkoord te komen. De fases waarin de partijen in die gevallen belanden, noemde ik de procesfase en de bemiddelingsfase. Deze structuur werd ook doorgetrokken in het boek, waarbij de tijdlijn in de marges werd gedrukt. Dat biedt de lezer steeds een visueel hulpmiddel om de onderzochte maatregel te kaderen. De artificiële opdeling van de conflict-tijdlijn vereenvoudigt natuurlijk de complexiteit van de realiteit en is daarom enkel van theoretisch belang.

U betreft bij de maatregelen en denkpistes ter optimalisering van bemiddeling heel uiteenlopende actoren. De aanbevelingen zijn niet alleen gericht aan de wet- of decreetgever, maar ook aan de Federale Bemiddelingscommissie, de lokale besturen, advocaten en zelfs het onderwijs en het bedrijfsleven ...

“Dat klopt. Mijn onderzoek toont aan dat er nuttige ingrepen mogelijk zijn op heel uiteenlopende niveaus, vaak zelfs zonder dat er een wettelijke ingreep nodig is. Zo beschrijf ik in mijn werk hoe de Federale Bemiddelingscommissie aan haar zeer ruime bevoegdheden invulling kan geven, bijvoorbeeld door meer transparantie te bieden over de behandeling van tuchtdossiers tegen bemiddelaars, maar ook door een actieve rol op te nemen bij de verzameling van betrouwbare data over de werking van en de evoluties in de Belgische bemiddelingsmarkt. Die gegevens ontbreken vandaag nagenoeg volledig, wat door de Europese Commissie en het Europees Parlement wordt gehegeld. Daarnaast biedt mijn werk ook inspiratie voor onder meer lokale besturen en de bedrijfswereld wat betreft de manier waarop zij aan hun conflictbeheersstrategie vorm kunnen geven. Ik behandel daarbij onder meer casestudies van KBC en Colruyt Group, waaruit duidelijk de meerwaarde blijkt van een doordachte strategie waarin ook bemiddeling een centrale rol krijgt. Verder worden er ook aanbevelingen en concrete tools aangereikt voor conflictprofessionals, zoals een modelbrief die door advocaten kan worden gebruikt in het kader van de wettelijke informatie- en bevorderingsplicht inzake de minnelijke geschiloplossing, die op grond van artikel 444 Ger.W. op hen rust. Ook worden er in het boek zeer concrete aanbevelingen geformuleerd over hoe onderwijs inzake conflictbeheersing kan worden vormgegeven.

Zowel in het federale regeerakkoord als in de beleidsverklaring van minister van Justitie Van Quickenborne lezen we dat bemiddeling een (nog) grotere plaats verdient, onder meer om de gerechtelijke achterstand weg te werken. Stemt dat u hoopvol? Wordt er actie ondernomen om dit te realiseren?

“Het is op dit moment nog onduidelijk hoe de regering concreet invulling wil geven aan dit engagement. Het is in elk geval een positief gegeven dat ook de huidige regering een overtuigd medestander blijft van de bemiddelingsbeweging, en dat zij ook na de recente hervorming van de bemiddelingswetgeving in 2018 wil blijven zoeken naar manieren om het juridische kader te verstevigen. De regering moet daarbij natuurlijk wel waakzaam blijven dat het bevorderingsbeleid niet afglijdt naar een ontmoedigingsbeleid om van de rechter weg te blijven. De promotie van bemiddeling mag in geen geval worden beschouwd als een gemakkelijksoplossing die de beleidsmakers ontslaat van de plicht om structurele problemen in de organisatie van Justitie ook intern aan te pakken. Dat gezegd zijnde, is het wel degelijk mijn vaste overtuiging dat de verderzetting van het bevorderingsbeleid absoluut wenselijk en opportuun is. Mijn onderzoek biedt de beleidsmakers in elk geval heel wat bouwstenen die toelaten om een coherent en doeltreffend beleid uit te werken, en om te kunnen kiezen uit verschillende waardevolle alternatieven, bijvoorbeeld in functie van budgettaire beperkingen. Er leidt duidelijk meer dan één weg naar Rome.

BEMIDDELING IN BALANS

Naar een optimaler gebruik en een optimalere werking van bemiddeling in België, in partnerschap met de advocatuur

Tom Wijnant

Intersentia | mei 2021 |
xxviii + 830 blz.

JPB

HULDE AAN JEAN-PIERRE BLUMBERG

Op 4 oktober 2020 overleed Jean-Pierre Blumberg, op de leeftijd van 63 jaar. Om deze unieke man hulde te brengen, bieden zijn vrienden en confraters postuum een vriendenboek aan zijn nabestaanden aan.

Jean-Pierre Blumberg was gespecialiseerd in het vennootschapsrecht en werd vooral bekend door zijn bijdrage aan overnamedossiers en beursnoteringen. Die bijdrage bestond niet alleen in juridisch-technische expertise, hoewel hij aandacht voor het detail en correct juridisch taalgebruik van groot belang vond. Cliënten droegen Jean-Pierre op handen omdat ze er het volle vertrouwen in hadden dat deze stijlvolle, gecultiveerde en belezen man een haarscherpe analyse van de situatie zou maken en zijn uitzonderlijke intelligentie en tact zou aanwenden om een akkoord te smeden dat door iedereen gedragen werd. Ook bij zijn tegenstrevers en confraters was Jean-Pierre graag gezien omdat hij rust uitstraalde, steeds luisterbereid was, goedgeluimd en met een fijne zin voor humor de spanning van onderhandelingen kon verlichten.

De dossiers waarvan hij de titularis was, begonnen met de initialen 'JPB', wat dan ook een evidente titel werd voor dit *liber amicorum*.

Hij was een heraut van vernieuwing en internationalisering in de advocatuur. Door zijn grote rol in de fusie van het Belgisch-Luxemburgse kantoor De Bandt met het Britse topkantoor Linklaters oogstte hij zoveel respect in internationale middens dat hij jarenlang een leidende rol zou opnemen in de bestuursorganen van Linklaters.

Het is typerend voor zijn brede interesse dat hij jarenlang aan de Universiteit Antwerpen bleef doceren, hoewel dit vaak moeilijk te combineren was met zijn drukke bezigheden.

Dit *liber amicorum* omvat bijdragen uit het vennootschapsrecht, de acquisitiepraktijk, het financieel recht, *corporate governance* en de huidige tendensen in de internationale advocatuur. Deze thema's illustreren de veelzijdige interesses van Jean-Pierre Blumberg en de dankbaarheid van zijn vrienden dat ze hem hebben mogen ontmoeten op hun levenspad.

JPB Liber amicorum Jean-Pierre Blumberg

Robby Houben, Nico Goossens
en Charles-Antoine Leunen (eds.)

Intersentia | oktober 2021 |
gebonden | ca. 600 blz. |
Voorintekenprijs tot en met 31
augustus 2021: 110 euro

EERLIJKE EN VRIJE MEDEDINGING: WIJSHEID IS MAAT

HULDE AAN PROF. DR. ANNE-MARIE VAN DEN BOSSCHE

Prof. dr. Anne-Marie Van den Bossche, gewaardeerd auteur bij Intersentia en Larcier en woordvoerder van de Onderzoeksgroep Onderneming & Recht van de Faculteit Rechten aan de Universiteit Antwerpen, overleed op 31 juli 2020. Haar collega's en vrienden betuigen haar hulde met een boek én een studienamiddag.

Het huldeboek *Eerlijke en vrije mededinging: wijsheid is maat* bundelt bijdragen van leden van de onderzoeksgroep over actuele mededingingsrechtelijke thema's, waaraan Anne-Marie Van den Bossche in haar indrukwekkende academische loopbaan aan de universiteiten van Antwerpen (1999-2020) en Nijmegen (2000-2007) veel aandacht heeft besteed.

Het boek begint dan ook met huldebijdragen vanwege de Universiteit Antwerpen (van de hand van Henri Swennen) en vanwege de Radboud Universiteit Nijmegen (van de hand van Henri de Waele).

Het eerste deel van het huldeboek legt de nadruk op bepaalde actuele ontwikkelingen in het mededingingsrecht. De recentste uitdagingen op het gebied van private handhaving, staatsteun en fiscaliteit, als ook nieuwe Europese ontwikkelingen, zoals de Digital Markets Act en de European Green Deal, komen hierin aan bod.

Het tweede deel bestudeert een andere actuele rechtsevolutie, met name die waarin de wetgever groeiende belangstelling heeft voor de onderneming als beschermingswaardige (zwakkere) entiteit. In dit deel wordt niet alleen de recente Belgische wet van 4 april 2019 bestudeerd, maar krijgen ook de regels over niet-concurrentiebedingen voor aandeelhouders en bestuurders, de posities van schuldeisers en schuldenaars in insolventieprocedures en auteurs in auteurscontracten uitvoerig aandacht.

Naar aanleiding van de publicatie van dit boek organiseert de rechtsfaculteit van de Universiteit Antwerpen een academische zitting ter ere van prof. dr. Anne-Marie Van den Bossche op donderdag 18 november 2021 (aanvang om 17.00 uur). Voorafgaand aan deze academische zitting houdt de Onderzoeksgroep Onderneming & Recht een studienamiddag, eveneens te Antwerpen.

**Eerlijke en vrije mededinging:
wijsheid is maat**
**Hulde aan prof. dr. Anne-
Marie Van den Bossche**
Jan Blockx en Gert Straetmans
(eds.)

Intersentia | oktober 2021 |
ca. 250 blz. | gebonden |
Voorintekenprijs tot en met 30
september 2021: 80 euro

EERBETOON AAN CLAUDE WANTIEZ

A BELGIAN GENTLEMAN'S LAWYER

Sinds 25 april 2021 is de uitgeverij Larcier-Intersentia en de familie van het *Journal des tribunaux du travail*, waarvan Claude Wantiez de patriarch en natuurlijke gids was, in rouw. Met de discretie en elegantie die hem kenmerkten, is Claude Wantiez overleden aan het einde van een opzegtermijn voor een arbeidsovereenkomst die de briljante advocaat die hij was, helaas niet heeft kunnen onderhandelen met de bekwaamheid die wij van hem kenden.

Wij wensen hierbij hulde te brengen aan de trouwe en methodische hoofdredacteur die hij bijna 40 jaar lang was van *Journal des tribunaux du travail* (volledige naam: *Journal des tribunaux du travail-Droit du travail, droit de la sécurité sociale, droit judiciaire social, droit pénal social/Arbeidsrecht, sociale zekerheid, sociaal procesrecht, sociaal strafrecht*). Voordien had hij reeds in 1970 vanaf de geboorte van het *Journal des tribunaux du travail* gewetensvol de rol van redactiesecretaris op zich genomen onder het redacteurschap van Louis Duchatelet, in de periode van de oprichting van de arbeidsrechtbanken in België.

Wij betuigen ook ons diep respect aan de auteur van belangrijke rechtsleer en aan de codirecteur van de collectie 'Droit social, die hij met zijn "bescheiden" - om zijn woorden te gebruiken - kennis van het arbeidsrecht heeft gevoed, alsook aan de uitgever - *omne tulit punctum qui miscuit utile dulci* - die hij was in de jaren

negentig van zijn *Éditions de droit social*, waarvan de distributie en de verspreiding later door de Groep De Boeck werden overgenomen.

Het eerbetoon is uiteraard ook gericht aan de opmerkelijke en scherpzinnige advocaat. De conclusies die hij maakte, waren steeds het resultaat van onderzoek en overwegingen, die uitgewerkt en nauwgezet uiteengezet werden tijdens vernieuwende en verhelderende pleidooien die een lichtbaken zijn voor verschillende generaties advocaten.

Onze gedachten gaan ook uit naar de internationale arbiter die hij was, die in staat was complexe juridische problemen te onderkennen, ze in duidelijke bewoordingen uit te leggen en ze met eenvoudige oplossingen te beslechten.

Wij feliciteren ook Claude Wantiez voor het academisch onderricht en de talrijke uitwisselingen van ervaringen waaraan

hij gedurende zijn hele loopbaan zeer gehecht was. Deze gehechtheid werd niettemin steeds beheerst door zijn natuurlijke zorg voor grote terughoudendheid en bescheidenheid.

Ten slotte moeten wij afscheid nemen van een deel van de man die wij kenden: de vaardige ruiter, de ervaren zwemmer, de fijnproever van Italiaanse wijnen, de discrete verdediger van de monarchie, de gentleman onder alle omstandigheden en tot slot de hartstochtelijke liefhebber van sigaren die elk dossier en elke maaltijd afsloten en waarvan de rook vandaag nog steeds de drukproeven van het *Journal des tribunaux du travail* parfumeert.

Ik stel u gerust, beste Claude. God is inderdaad een Havanaroker. Hij wacht ongetwijfeld op u om een van zijn lekkerste exemplaren met u te delen.

Nicolas Cassart
Legal Publishing Manager, Larcier

→ SUMMER CLASS: CONTRACTEN ANNO 2021

24 augustus 2021 | Keuze uit 7 praktijkgerichte webinars
Ignace Claeys, Thijs Tanghe, Stijn Claeys, Pieter Callens,
Myrtle Gevers, Geert Bovy, Joost Vynckier, Bram Baert,
Kristof Uytterhoeven, Carlos De Wolf en Charlotte De Wolf

→ SUMMER CLASS: BUITENCONTRACTUELE AANSPRAKELIJKHEID ANNO 2021

26 augustus 2021 | Keuze uit 7 praktijkgerichte webinars
Thomas Verheyen, Christophe Lemmens, Chris Persyn,
Annick Alders, Sandra Lodewijckx, Dirk Van Heuven,
Steve Ronse, Meindert Gees, Jeffrey Amankwah, Dimitri
Verhoeven en Aloïs Van Oevelen

→ SERVO-TRAINING: HOU STRESS EN BURN-OUT OP EEN AFSTAND (2 DAGEN)

23 september en 5 oktober 2021 – Geetbets OF 12 en 26
november 2021 – Aartselaar
Jeff Keustermans

→ STUDIEDAG: GRENDOVERSCHRIJDENDE TEWERKSTELLING

24 september 2021 – Gent
Bruno De Pauw, Sophie Maes, Martijn Baert en Daan De
Backer

→ WEBINAR: 30 JAAR WET ONTSLAGREGELING PERSONEELSAFGEVAARDIGDEN – ANALYSE VAN 30 JAAR RELEVANTE RECHTSPRAAK

30 september 2021
Jan Hofkens, Alexander Vandenbergen en Jurgan De Vreese

→ WEBINAR: SOCIALE INSPECTIE: VAN EERSTE INLICHTING TOT GERECHTELIJKE VERVOLGING

30 september 2021
Bart Elias en Stefanie Van de Perre

→ STUDIENAMIDDAG: BESLAG INZAKE NAMAAK

5 oktober 2021 – Brussel
Judith Bussé, Jurgan Figys en Sam Granata + vijf panelleden

→ STUDIENAMIDDAG: ONDERNEMINGSBOEKHOUDEN

5 oktober 2021 – Londerzeel
Jean Pierre Vincke

→ STUDIEDAGEN: DE VLAAMSE CODEX RUIMTELIJKE ORDENING VAN A TOT Z

8 oktober en/of 22 oktober 2021 – Gent
Bart De Becker

→ STUDIEDAGEN: BALANSLEZEN VOOR JURISTEN EN HUN MEDEWERKERS

12 oktober en/of 21 oktober 2021 – Sint-Niklaas
Eddy Roegiers

→ STUDIENAMIDDAG: DOELMATIGE RECHTSVORMING DOOR HET HOF VAN CASSATIE

21 oktober 2021 – Brussel
Voorzitter: Matthias Van Der Haegen

→ STUDIEDAG: CAPITA SELECTA ENERGIERECHT 2020

22 oktober 2021 – Leuven
Voorzitters: Kurt Deketelaere en Bram Delvaux

→ STUDIEDAG: INTELLECTUELE EIGENDOMSRECHTEN ANNO 2021

22 oktober 2021 – Gent
Hendrik Vanhees, Fabienne Brison, Paul Maeyaert en Jeroen
Muyldermans

→ STUDIEDAG: OVERHEIDSPERSONEEL: BESTUURSRECHT, ARBEIDSRECHT OF HET BESTE VAN TWEE WERELDEN?

28 oktober 2021 – Brussel
Vincent Vuylsteke, Stéphanie De Somer, Inger De Wilde,
Pieter Pecinovsky, Liesbeth Todts en Sofya Buelens

→ STUDIENAMIDDAG: ECHTSCHIEDING DOOR ONDERLINGE TOESTEMMING ANNO 2021 – RECENTE WIJZIGINGEN EN ACTUEEL DRAAIBOEK

18 november 2021 – Gent OF 25 november 2021 – Leuven
OF 2 december 2021 – Antwerpen
Elisabeth Alofs en Patrizia Macaluso

→ STUDIENAMIDDAG: DE RECHTSPLEGGINGSVERGOEDING EN DE GERECHTSKOSTEN: HET KOSTENPLAATJE VAN EEN CIVIELE PROCEDURE

26 november 2021 – Hasselt
Bart Van den Bergh

→ STUDIEDAG: ONTSLAGRECHT: EEN STAND VAN ZAKEN

9 december 2021 – Sint-Niklaas
Sabine Vanoverbeke, Stijn Demeestere, Isabel Plets, Sara
Vanderstraeten en Ellen Devloo

→ WEBINAR: ECHTSCHIEDING DOOR ONDERLINGE TOESTEMMING ANNO 2021 – RECENTE WIJZIGINGEN EN ACTUEEL DRAAIBOEK

9 december 2021
Elisabeth Alofs en Patrizia Macaluso

→ STUDIEDAG: ACTUALIA OVERHEIDSOOPDRACHTEN

10 december 2021 – Gent
Peter Teerlinck

INFORMATIE EN INSCHRIJVINGEN:

 INTERSENTIA | studiedag@intersentia.be
Online inschrijven via
intersentia.be/opleidingen

SURF NAAR INTERSENTIA.BE om de komende events en onze nieuwe publicaties te weten te komen

NIEUW
& GRATIS

APP LARCIER
JOURNALS

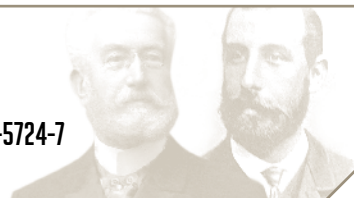

→ LEES EMILE & FERDINAND in de gratis app Larcier Journals:
larcier.com/nl/app-larcier-journals

FOLLOW US ON

GAZLARNL18
ISBN : 978-1-1010-5724-7

**BENT U NOG NIET GEABONNEERD
OP EMILE & FERDINAND?**

Abonneer u gratis via het online formulier op
intersentia.be/nl/emile-en-ferdinand